

«Θαλής – Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην αστική Ελλάδα του 20ού αιώνα: σύλλογοι, δίκτυα κοινωνικής παρέμβασης και συλλογικές υποκειμενικότητες»

Β' κοινό σεμινάριο ερευνητικών ομάδων, Μυτιλήνη, 13/4/2013

Βασιλική Θεοδώρου,

«Νοηματοδοτήσεις της παιδικής ηλικίας στο γύρισμα του αιώνα : εθελοντικές συσσωματώσεις και επίβλεψη της υγείας των παιδιών»

(κείμενο υπό διαμόρφωση)

Η ιστορία των φροντίδων υγείας με αποδέκτη το παιδί τοποθετείται στη διασταύρωση δύο επιστημονικών παραδόσεων με πρόσφατη ανάπτυξη: της κοινωνικής ιστορίας της ιατρικής και της ιστορίας της παιδικής ηλικίας. Αμφισβητώντας τη γραμμική εξέλιξη της ιατρικής προόδου, η κοινωνική ιστορία της ιατρικής άνοιξε γόνιμα πεδία στη διερεύνηση των κοινωνικών σχέσεων που συμπλέκονται γύρω από την υγεία των πληθυσμών, την ιστορικοποίηση της εμπειρίας της αρρώστιας, τις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που συνδέονται με την οργάνωση της δημόσιας υγείας, καθώς και το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο νοηματοδοτήθηκαν οι ιατρικές θεωρίες και πρακτικές. Από την άλλη μεριά, η κοινωνική και η πολιτισμική ιστορία έχουν συνεισφέρει στην κατανόηση του μεταβαλλόμενου περιεχομένου της παιδικής ηλικίας και του τρόπου με τον οποίο τέμνεται η ηλικία ως αναλυτική κατηγορία με εκείνες της τάξης και του φύλου. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μια σειρά μελετών επιχειρούσε να αναδείξει με ποιους τρόπους η αλλαγή της στάσης των ενηλίκων απέναντι στο σώμα του παιδιού συνδέεται με ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές. Κεντρική σημασία στις μελέτες αυτές παίζει η έννοια της «ιατρικοποίησης» της παιδικής ηλικίας, η οποία αναφέρεται στη διαδικασία που συντελέστηκε στις δυτικές κοινωνίες στο διάστημα 40 χρόνων περίπου, από το 1880 μέχρι το 1920, όταν α) ο ρόλος του κράτους σε θέματα επίβλεψης της υγείας και επιτήρησης της ιδιωτικής σφαίρας ενισχύθηκε, β) η ιατρική διείσδυσε σε όλες τις όψεις των φυσικών και διανοητικών ταξινομήσεων, επιτηρήσεων, τρόπων θεραπείας και θεσμοθέτησης της υγείας, και γ)

το παιδί ως υποκείμενο, αντικείμενο και πρόβλημα επινοήθηκε από τον ιατρικό λόγο¹.

Η εμπλοκή του κράτους συμβαίνει σε μία περίοδο κατά την οποία καταγράφονται αλλαγές στην αντίληψη του σώματος ως οικονομικού μεγέθους στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας . Συγχρόνως η παιδική ηλικία επαναπροσδιορίζεται κάτω από την επίδραση αλλαγών, όπως η θεσμοθέτηση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, ο περιορισμός της παιδικής εργασίας και η ανάπτυξη του οικογενειακού αισθήματος². Στο πλαίσιο αυτό, η ανάπτυξη της παιδιατρικής ως διακριτής ειδικότητας και η ανάδειξη της σημασίας της στατιστικής της παιδικής θνησιμότητας ήταν καθοριστικοί παράγοντες για την μετάβαση στη νέο ρομαντική αντίληψη για το παιδί. Υπό την επιρροή ενός λόγου για την εθνική αποτελεσματικότητα, το σώμα του παιδιού γίνεται αντιληπτό ολοένα και εντονότερα σε μια προοπτική απόδοσης ενός βιολογικού κεφαλαίου στο μέλλον. Ο ιατρικός λόγος που αναπτύχθηκε στη βάση μιας θετικιστικής προσέγγισης έδινε έμφαση στη μαθηματικοποίηση των σωματικών δεδομένων. Συνέβαλε έτσι στην καλλιέργεια ευγονιστικών ανησυχιών σχετικά με την βιολογική αξία της νέας γενιάς και τη διαμόρφωση στερεοτύπων σχετικά με τη φυσιολογία του φύλου. Η χρήση των αναλυτικών εργαλείων του Φουκώ είναι εμφανής στις προσπάθειες αυτές που αντιμετωπίζουν την ιατροκοποίηση ως σύνθετη διαδικασία που περιλαμβάνει όχι μόνο την επέκταση και τη βελτίωση των ιατρικών υπηρεσιών αλλά και τη διάδοση μιας σωματικής κουλτούρας, διαμορφωμένης και ελεγχόμενης από ένα ολοένα ισχυρότερο ιατρικό σώμα.

Με βάση αυτές τις παραδοχές η έρευνά μου θα επιχειρήσει να διερευνήσει το ρόλο που έπαιξαν εθελοντικές οργανώσεις στη δημιουργία ενός πλαισίου επίβλεψης της υγείας του παιδιού, στην επιβολή μιας σωματικής κουλτούρας της παιδικής ηλικίας και στη διαμόρφωση μίας σημαντικής παραμέτρου για τη συγκρότηση της έννοιας της παιδικής ηλικίας, αυτήν της υγείας. Παράλληλα θα επιχειρήσει να κατανοήσει το ρόλο των εθελοντριών στη διάδοση πολιτισμικών πρακτικών που θα διευκόλυναν την αποδοχή του ιατρικού λόγου στις μητέρες των λαϊκών στρωμάτων.

---

¹ Roger Cooter (επιμ.), *In the Name of the Child. Health and Welfare 1880-1940*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Rutledge 1994, εισαγωγή 2-18 .

² Όπως χαρακτηριστικά έδειξε στη μελέτη της η κοινωνιολόγος Viviana Zelizer, *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*, Princeton University Press, Πρίνστον 1985, η νομοθεσία για τον περιορισμό της παιδικής εργασίας και για την υποχρεωτική εκπαίδευση στην Αμερική του τέλους του 19ου αιώνα συνέβαλαν στη μετατροπή του εργαζόμενου παιδιού που συνεισέφερε στη φτώχη οικογένειά του σε μαθητή χωρίς οικονομική αξία.

Πιο συγκεκριμένα θα ασχοληθώ με τη λειτουργία και τη δράση μιας συσσωμάτωσης που έγινε περισσότερο γνωστή ως Πατριωτικό Ίδρυμα Κοινωνικής Προστασίας και Αντιλήψεως³ για την περίοδο 1914-1940.

Οι σύλλογοι για την προώθηση της υγιεινής

Τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, δημιουργούνται εθελοντικές συσσωματώσεις με στόχο τη διαπαιδαγώγηση του κοινού στις αρχές της υγιεινής και την καταπολέμηση ορισμένων ασθενειών, κυρίως όσων θεωρούνταν υπεύθυνες για υψηλή θνησιμότητα, όπως η ελονοσία, η φυματίωση, τα αφροδίσια. Οι σύλλογοι αυτού του τύπου λειτουργούσαν συνήθως γύρω από μια ιατρική προσωπικότητα· συχνά διαλύονταν όταν αυτή εξέλιπε. Ο *Πανελλήνιος Σύνδεσμος κατά της Φυματίωσης*, ο *Σύλλογος Προς Περιστολήν των Ελωδών Νόσων* και η *Εταιρεία Υγιεινής*, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα. Με τις απόπειρες αυτές, στις οποίες αποτυπωνόταν η αυξανόμενη επιρροή της ιατρικής ελίτ στο δημόσιο χώρο, εγκαινιάζεται μια νέα φάση στην ιστορία των εθελοντικών οργανώσεων. Παρόλο που η χρηματοδότησή τους προερχόταν από τους γνωστούς κύκλους της αστικής τάξης, κυρίως της διασποράς, και η οργάνωσή τους στηριζόταν στη γυναικεία παρουσία, σημαντικός αριθμός των μελών των συλλόγων αυτών ήταν γιατροί ενώ στα διοικητικά τους συμβούλια εκλέγονταν επίσης γιατροί.

Στον ίδιο κύκλο θα μπορούσαν να ενταχθούν και άλλες εθελοντικές οργανώσεις, συνήθως γυναικών, που χωρίς να έχουν ένα τόσο ισχυρό επαγγελματικό προφίλ, είχαν την τάση να εντάσσουν τις φροντίδες υγείας και πρόνοιας για την παιδική ηλικία στους στόχους τους. Ο *Σύνδεσμος Ελληνίδων* και ο *Πατριωτικός Σύνδεσμος των Ελληνίδων*, για παράδειγμα, είχαν συστήσει, την ίδια περίοδο, τμήματα υγιεινής που απευθύνονταν στις μητέρες και τα παιδιά. Ο τελευταίος, που ιδρύθηκε το 1914, συσπειρώνοντας ένα ευρύ φάσμα επιστημόνων, διανοουμένων και επιχειρηματιών γύρω από τη βασιλική οικογένεια, είχε συσταθεί ως σύλλογος γυναικείας φιλανθρωπίας για να αξιοποιήσει την κοινωνική εμπειρία που είχαν αποκτήσει οι Ελληνίδες στη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων, είτε ως εθελόντριες νοσοκόμες είτε στο πλαίσιο φιλανθρωπικών δράσεων. Στον απόηχο των πολέμων, η φιλανθρωπική βοήθεια του Πατριωτικού Συνδέσμου των Ελληνίδων στρεφόταν στις

---

³ Η ονομασία αναφέρεται σε μία περίοδο της δράσης του στην περίοδο που εξετάζεται εδώ. Ο Σύλλογος, ο οποίος αρχικά ονομαζόταν Πατριωτική Ένωση Ελληνίδων (1914-1917) άλλαξε αρκετές φορές όνομα, καθεστώς λειτουργίας και σκοπούς.

οικογένειες των επιστράτων, που έχαιραν μιας μορφής προστασίας από το παλάτι την περίοδο αυτή. Σε καιρό ειρήνης, οι εθελόντριες του συλλόγου ασχολούνταν, μεταξύ άλλων με δραστηριότητες που παρέπεμπαν στην υγιεινή, όπως ήταν η διάδοση υγιεινιστικών αρχών στις μητέρες των λαϊκών στρωμάτων, η οργάνωση συσσιτίων και η παροχή ιατρικής βοήθειας σε παιδιά απόρων οικογενειών. Επηρεασμένος από γερμανικά πρότυπα, ο Σύνδεσμος τόνιζε τον προληπτικό και διορθωτικό χαρακτήρα της εθελοντικής παρέμβασης ασκώντας κριτική σε παλαιότερες μορφές φιλανθρωπίας. Επιχειρούσε έτσι να εισαγάγει νέες έννοιες, όπως αυτή της κοινωνικής εργασίας και νεωτερικές πρακτικές σχετικά με τη γυναικεία αγαθοεργία και την υγιεινή. Η επιθεώρηση των σπιτιών των λαϊκών οικογενειών από τις εθελόντριες του συνδέσμου αποσκοπούσε τόσο στη διάδοση των αρχών υγιεινής όσο και στην ενημέρωση των αρχών για τις εστίες μόλυνσης. Οι εθελόντριες κυρίες λειτουργούσαν έτσι ως βοηθοί των γιατρών στον αγώνα για το ξερίζωμα των προλήψεων αλλά και τον έλεγχο εξάπλωσης μολυσματικών ασθενειών, με στόχο τη διαμόρφωση υγιεινιστικών αντιλήψεων στο εσωτερικό της λαϊκής οικογένειας.

Στη διάρκεια του αποκλεισμού από τις δυνάμεις της Αντάντ και του Α΄ παγκοσμίου Πολέμου, τα μέλη του συνδέσμου εντατικοποίησαν τις προσπάθειες τους ιδρύοντας διάφορα τμήματα κοινωνικής βοήθειας. Μας ενδιαφέρει περισσότερο η δράση του τμήματος υγιεινής αυτή την περίοδο. Οι εκλαϊκευμένες διαλέξεις για το κοινό, η έκδοση ενημερωτικών φυλλαδίων με συμβουλές υγιεινής, η διενέργεια εμβολιασμών, η ίδρυση και η λειτουργία υπαιθρίου σχολείου στην Αθήνα, για καχεκτικά παιδιά που θεωρούνταν ύποπτα για φυματίωση καθώς και η ίδρυση μαθητικής πολυκλινικής, που θα παρείχε ιατρικές συμβουλές, φάρμακα, είδη ατομικής υγιεινής και τρόφιμα σε άπορα παιδιά, αποτελούσαν τους βασικούς στόχους του τμήματος υγιεινής που λειτουργούσε υπό την καθοδήγηση γιατρών. Το 1917, μετά την πολιτική αλλαγή, η φυσιογνωμία του συλλόγου άλλαξε. Μετονομάστηκε σε Πατριωτικό Ίδρυμα Περιθάλψεως και από φιλανθρωπικό σωματείο υπό την εποπτεία της βασίλισσας, μετατράπηκε σε έναν ιδιότυπο οργανισμό, στον οποίο θα συνδυαζόταν η κρατική μέριμνα με την ιδιωτική πρωτοβουλία. Στη φάση αυτή στελεχώθηκε από πρόσωπα προσκείμενα στη βενιζελική παράταξη. Οι αποδέκτες της βοήθειας αναζητήθηκαν στους πρόσφυγες. Το 1920 επανήλθε στο προηγούμενο καθεστώς και όνομα, ενώ το 1922 μετονομάστηκε και πάλι σε Πατριωτικό Ίδρυμα Περιθάλψεως και το 1929 σε Πατριωτικό Ίδρυμα Προστασίας του Παιδιού (ΠΠΠΠ).

Η αλλαγή καθεστώτος σήμαινε και διαφορετικό τρόπο συνεργασίας με το κράτος και τρόπο ορισμού του ΔΣ. Σταδιακά, στη δεκαετία του 1920, το Πατριωτικό Ίδρυμα Περιθάλψεως, ανέλαβε πρωτοβουλίες όχι μόνο για την κάλυψη των επειγουσών αναγκών των προσφύγων αλλά και για την υλοποίηση μιας σύγχρονης πολιτικής για την προστασία της μητέρας και του παιδιού, ιδιαίτερα του βρέφους. Δημιουργήθηκαν τμήματα προστασίας επιτόκων, τμήματα προστασίας βρεφών, τμήματα ασθενών βρεφών και νηπίων, τμήματα προστασίας εξωγάμων και εγκαταλειπόμενων βρεφών και παιδών, τμήματα παιδικών εξοχών, συσσιτίων, ιματιοθήκης καθοδήγησης και παρακολούθησης, και τμήματα υιοθεσίας. Καθιερώθηκαν βραβεία για τα υγιή βρέφη επιδιώκοντας έτσι να ανταμείψουν τις μητέρες που ανταποκρίνονταν στις ιατρικές συμβουλές. Στις λογοδοσίες του Συνδέσμου γίνεται σαφές ότι βοήθεια απαιτεί ως όρο την αποδοχή της ιατρικής επίβλεψης και τη συμμόρφωση στις επιταγές της. Η συνεργασία του ιδρύματος με κρατικούς λειτουργούς και διανοούμενους του φιλελεύθερου χώρου, οι οποίοι είχαν παίξει σημαντικό ρόλο στην ίδρυση της Γενικής Εταιρείας προς Προστασίαν της Παιδικής και Εφηβικής Ηλικίας (1924), προσέδωσαν μία διεθνή διάσταση στο έργο του καθώς συνέβαλαν στην υιοθέτηση πρακτικών που είχαν παγιωθεί στο πλαίσιο διεθνών εθελοντικών οργανισμών υγείας και περίθαλψης. Από τη δομή αυτή προήλθε το 1936 το Πατριωτικό Ίδρυμα Κοινωνικής Προστασίας και Αντιλήψεως, το ΠΙΚΠΑ, το οποίο, παρά τις πολιτικές και πολιτειακές αλλαγές που επηρέασαν τη λειτουργία του, αναδείχθηκε σε κύριο φορέα άσκησης κοινωνικής πολιτικής για την υγεία του παιδιού στο Μεσοπόλεμο. Παρά τον αυξανόμενο διείσδυση του κράτους και τη σταδιακή μετατροπή του σε κρατική υπηρεσία, το ΠΙΚΠΑ διατήρησε τον εθελοντικό του χαρακτήρα, τουλάχιστον μέχρι το 1940. Χρησιμοποιώντας ένα δίκτυο εθελοντριών επιχείρησε να συμβάλει όχι μόνο στην αντιμετώπιση της παιδικής θνησιμότητας αλλά και στην υγιεινιστική διαφώτιση των λαϊκών στρωμάτων και τη διαμόρφωση της έννοιας της μητρότητας και της κανονικότητας σχετικά με την ανάπτυξη του παιδικού σώματος.

Στόχος της έρευνας είναι να εξεταστεί αυτός ο ιδιαίτερος θεσμός που τοποθετείται ανάμεσα στις φιλανθρωπικές, εθελοντικές οργανώσεις και το κράτος και διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της έννοιας της υγείας της παιδικής ηλικίας ως πεδίου κοινωνικής μέριμνας και κοινωνικού ελέγχου των συμπεριφορών των χαμηλότερων στρωμάτων.

Πιο συγκεκριμένα στόχος της έρευνας είναι να μελετήσει :

α) τον τρόπο συγκρότησης και μεταμόρφωσης του συλλόγου, τις ιδιαίτερες μορφές συλλογικής δράσης που αναπτύσσονται, τις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται στο εσωτερικό του συλλόγου μεταξύ μελών του συλλόγου που αναλαμβάνουν εθελοντικό έργο και των γιατρών.

β) τους στόχους και το νόημα που δίνουν τα μέλη σε αυτούς στις διάφορες φάσεις λειτουργίας του. Σε ποιες παραδόσεις στηρίζεται; Πώς με τη δράση τους επιχειρούν να προσδώσουν συγκεκριμένο περιεχόμενο στην έννοια της υγείας, να κατασκευάσουν εργαλεία για τη μέτρησή της.

γ) το κοινωνικό προφίλ, την επαγγελματική σύνθεση και το φύλο των μελών του καθώς και τα δίκτυα κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων στα οποία στηρίζεται ο σύλλογος.

δ) το πώς τα μέλη του συλλόγου αντιλαμβάνονται τη σχέση που αναπτύσσουν με τα υποκείμενα στα οποία απευθύνεται η δράση τους

ε) τη σταδιακή μετάβαση από τη φιλανθρωπία στην κρατική ανάληψη των φροντίδων υγείας και πρόνοιας για το παιδί και τον τρόπο με τον οποίο η κρατική διείσδυσή επηρεάζει τη μορφή της συλλογικής δράσης

στ) το ρόλο της πολιτικής συγκυρίας στην αλλαγή στόχων και αποδεκτών.

ζ) το πολιτισμικό περιεχόμενο που δίνεται στην έννοια της υγείας και της ομορφιάς από τα υποκείμενα μέσα από τους λόγους και τη δράση τους

η) τη συμβολή του ιατρικού λόγου στην κατασκευή της έννοιας της υγείας της παιδικής ηλικίας.

Θ) τη σχέση που αναπτύσσουν τα μέλη του με μέλη άλλων συσσωματώσεων και εθελοντικών οργανώσεων, όπως ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός και οι φεμινιστικές οργανώσεις του Μεσοπολέμου.

Αναλυτικές κατηγορίες με τις οποίες θα επιχειρηθεί να συνδυαστεί είναι το φύλο, το σώμα, η παιδική ηλικία, ενώ τα διάφορα πεδία αφορούν την προπαγάνδα, την πολιτική, τον ευγονισμό, την εθνική αποτελεσματικότητα, τη μητρότητα

Οι πηγές από τις οποίες θα αντληθούν στοιχεία αφορούν τόσο αρχεία υπηρεσιών, συλλόγων και προσώπων που έπαιξαν ρόλο στη λειτουργία του ΠΙΚΠΑ (κυρίως γιατρών) και κυριών του ΔΣ, όσο και λογοδοσίες, καταστατικά και νομοθετικά κείμενα. Ακόμη, ενημερωτικό υλικό, προπαγανδιστικά έντυπα, αφίσες, στατιστικές και δελτία καταγραφής των παιδιών.

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.